

Om sumpskogens dynamik genom tiderna, ett exempel från Särna

– En litteraturanmälan och en utvikning om DABS:arnas förträfflighet

Lennart Bratt

Vi i DABS behöver inte sticka under stol med att våra medlemmar har en så gedigen erfarenhet av skog att det i många fall har kommit att ge eko ut i den ”stora världen”, utanför Dalarna. Utan våra botaniska grundkunskaper om sällsynta och krävande skogsväxter, inte minst kryptogamer, hade inte argumenten om skogarnas naturvärden varit på långt när lika tungt vägande. Dalarnas roll som spjutspets inom naturvårdsarbetet har bl a visat sig i att vi på ett tidigt stadium utnyttjade de principer om vissa arters värde som indikatorer på höga naturvärden, som sedan kom att bli kända genom ”Steget Före” i Norrbotten. Vi kom vidare genom ”Särnaprojektet” att bli bland de första som utvecklade modeller för sk ekologisk landskapsplanering, något som numera har fått ett mycket stort genomslag inom storskogsbruket. Åran för det praktiska arbetet med naturvårdsfrågorna tillfaller dock givetvis Naturskyddsföreningen som bl a genom Skogsgrupperna och Skogskommittén har bedrivit ett tufft och ofta otacksamt agitationsarbete.

Med det ovanstående vill jag ha sagt att det inte är någon slump att DABS:are gjort många intressanta upptäckter. Mångårig erfarenhet av landskapets skogsbiotoper krävs för att leta fram det intressanta som ännu står att upptäcka. Följande rader ska beskriva en sådan upptäckt och vilka följder den fick.

En vacker junidag 1992 vandrade DABS:aren Bengt Oldhammer genom skogen söderut från den lilla och sedan länge övergivna fäboden TrygåsvalLEN öster om Särna. Han följde några torra moränryggar med lavrik nyss genomhuggen tallskog och tittade förstrött på några gamla torrarkor med varglav, en ännu inte alltför ovanlig syn i dessa trakter. Efter ett tag nådde han fram till en blötmyr med en bäck i kanten. Längs den bäcken fann Bengt den sumpgranskog som han vid hemkomsten för sina botanistgelikar upphetsat beskrev som en ”kanonkanonare”. Skogen var till synes helt opåverkad av människan, utan spår av stubbar och med ett härligt plockepinn av grova lågor. Här fanns förstås mängder av rödlistade arter bland insekterna, lavarna, mossorna och vedsvamparna. Skogen var inlagd som kommande avverkningsobjekt på Domäns kartor, men kom att bli en av de verkliga värdekärnorna i Särnaprojektet, och därigenom förhoppningsvis skyddad för framtiden.

Vid denna tid hade SLU i Umeå börjat intressera sig för sumpskogsekosystemen, deras ursprung, utveckling och dynamik. Man hade dock stora problem med att finna orörda studieobjekt; överallt hade sågen gått fram. Efter tips om

skogen vid Trygåsen kom denna att ingå i studien som en av landets mest ostörda sumpskogar. Tack vare detta har vi fått en mängd kunskap som är ganska omvälvande för oss som har trott att sumpskogsekosystemen är något oföränderligt som alltid har sett likadant ut. Vi måste nog dessvärre börja vänja oss vid tanken att just ingenting i naturen under någon längre tid har sett ut som det gör idag – något som annars det s k mannaminnet lätt förleder oss att tro.

I en mycket läsvärd artikel kallad ”The 9000-year history of vegetation development and disturbance patterns of a swamp-forest in Dalarna, northern Sweden” i ”The Holocene” presenteras en mycket ingående historisk beskrivning av sumpskogen vid Trygåsen, författad av Ulf Segerström, Greger Hörnberg och Richard Bradshaw. Undersökningen bygger på borrhäns tagna i skogen och på angränsande myr, från vilka pollenanalys och kolstudier har skett. Vidare har trädsiktets åldersstruktur analyserats. I korthet ser enligt artikeln skogens utveckling ut på följande sätt:

- för 9000 år sedan var platsen bevuxen med björk och ett fältskikt av rikkärrstyp med starr och ormbunkar. Omgivningen var talldominerad.
- för 8000 år sedan brann området vilket resulterade i att björkbeståndet slogs ut och marken blev fuktigare. Al ersatte björken och fältskiktet blev vitmosse-dominerat. Omgivande tallskog brann vid upprepade tillfällen, men bränderna påverkade bara marginellt den blöta skogen.
- för 6000 år sedan brann dock även denna blöta skog, vilket resulterade i ett näringsutbud som gynnade starrvegetationen men missgynnade vitmossorna. Trädsiktet försvann och området blev ett m e m öppet starrkärr med fräkeninslag. Detta stadium blev långvarigt.
- för ca 2000 år sedan började björken åter etablera sig och området blev torrare med brandgenererande gläntor och buskvegetation.
- för 1700 år sedan vandrade granen in i området och platsen övergick i en gran-björksumpskog. Denna påverkades av upprepade bränder som under kortare perioder slog ut granen och gynnade björken.
- omkring år 1000 e. Kr. påverkades ett större område av brand och björk blev ånyo dominant, men kom snart att ersättas av gran som med tiden tätade till slutna skog. Vid denna tid visar sig de första tecknen av mänsklig närvaro. Förmodligen etableras Trygåsullen med djurhållning och småskalig odling av korn. På myren ökar starrväxtligheten, troligen till följd av myrslätter.
- på 1500-talet brinner omgivningen, möjligen en medveten bränning för att gynna betet. Vid denna tid blir odlingen intensivare med råg, korn och hampa och/eller humle som grödor i platsens närhet och vid fäboden. Kanske fanns tillfälliga uppodlingar (svedjor?) i skogen. Kontrollerade bränder och bete skapade luckor i skogen och gynnade en mer örtartad vegetation. För att öka utbytet av hö på myren anlades dämmen för översilning. Rester av dämmena, som troligen anlades redan på 1200-1300-talet, är ännu synliga.

- vid 1700-talets mitt tycks en tillfällig nedgång i den mänskliga aktiviteten ha skett, kanske som en följd av någon kristid som ledde till fäbodens övergivande. Detta gav en tydlig förtätning av skogen som resultat.
- de senaste 100 åren minskade successivt den mänskliga påverkan. Betet avtog, slåttern upphörde och fäbodens betydelse minskade. Vid sekelskiftet upphörde odlingen där och på 1960-talet slutade djurhållningen. Resultatet för studieområdet blev en mer sluten skog och övergång till vitmossedominans på myren.

Några slutsatser

Den till synes ostörda och urskogsartade sumpskogen vid Trygåsen har en lång historia av brandpåverkan och mänsklig påverkan. Dagens skogstillstånd speglar den minskning av dessa störningar som skett i hela det svenska skogslandskapet.

Upptäckten att våra sumpskogar har en lång störningshistoria bakom sig innebär inte att de av detta skäl är mindre värdefulla och skyddsvärda. Faktum är ju att en stor del av skogslandskapets biologiska mångfald är koncentrerad till just sumpskogarna. Skälet till detta är dock inte att dessa skogar är ostörda och stabila som man tidigare trott. Deras artrikedom beror snarare på variationen i växtmiljöer som fått uppkomma genom naturliga processer, och på mängden av vedsubstrat som i dagens skogslandskap är en stor bristvara.

Skydd av sumpskogar är en mycket angelägen uppgift om våra skogars biologiska mångfald ska kunna upprätthållas. Erfarenheten från denna studie, att även sumpskogarna har ett störningsmönster, innebär att tillräckligt många områden på landskapsbasis måste finnas. Enstaka isolerade sumpskogar riskerar annars att förlora viktiga delar av sitt artinnehåll genom de successionsförlopp som ständigt pågår. Spridningskällor i olika successionsstadier måste därför ständigt finnas tillgängliga i landskapet.

Författarna konstaterar avslutningsvis att dagen skog vid Trygåsen är en produkt av sitt förflutna, men uppvisar få spår av detta i dagens vegetation. Slutsatser om en skogs historik är extremt spekulativa om de baseras på indikatorarter eller dagens åldersstruktur.

Vi kan väl ändå dra slutsatsen att våra indikatorarter är utmärkta instrument för att finna intressanta och värdefulla skogar, som Bengt Oldhammer gjorde denna gång.

Litteratur

- Bratt, L., Cederberg, B., Hermansson, J., Lundqvist, R., Nordin, A. & Oldhammer, B. 1993: Särnaprojektet – inventeringsrapport från en landskapsekologisk planering. Specialnummer av Dala-natur. Malung.
- Segerström, U., Hörnberg, G. & Bradshaw, R. 1996: The 9000-year history of vegetation development and disturbance patterns of a swamp-forest in Dalarna, northern Sweden. *The Holocene* 6.1.